

KENT SOSYOLOJİSİNDE YENİ GÜNDEM: ÇÖKÜNTÜ MAHALLELERİ GEDİKPAŞA ÖRNEĞİ

Mustafa ÇAĞLAYANDERELİ*

1. GİRİŞ: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu makalede tarihi kent merkezlerinin konut-kullanıcı değişim sürecinde ortaya çıkan çöküntü mahallesi sosyolojik bir olgu ve kentsel bir sorun olarak ele alınmış ve betimlenmeye çalışılmıştır. Tarihi kent merkezlerinde bulunan çöküntü mahallesi esas itibarıyla bir *kentsel doku değişimi*dir ve bu kavram sosyolojik anlamda kentlerin sadece organizasyon ve formunun değişmediğini ama aynı zamanda kentsel ilişkilerin ve yerleşime ait kimliğin de değiştiğini ifade etmektedir. Bu bağlamıyla *çöküntü mahallesi* tarihi kent merkezlerinde yer alan, normal oturma alanı işlevini yitirmiş olan; kapsadığı mekânda ve içerdiği sosyal ilişkilerde bozulma görülen ve aynı zamanda kimliği *olumsuz* anlamda değişmiş bir kent parçasıdır. Tarafımızdan önerilen çöküntü mahallesi kavramı ele aldığımız örneğin başka görünümünü de kapsayabilecek, genelleme yapmaya müsait bir ideal tiplendirmedir.

Batı'da *denetimsiz yerleşmelerin* tümüne birden *squatter* denilmekte ve bu genel kavram altında sefalet mahalleleri "slum" olarak adlandırılmaktadır (Karpat,2003:26 ve 34). Ancak, sefaleti ve çöküntüleşmeyi sosyal sınıflaşma, sanayileşme ve yerine göre etnisiteyle açıklayan Batılı kent kuramlarında (Sjoberg,1965; Clinard,1966; Park, R. E., Burgess, E. W. ve Mc Kenzie, R. D.,1967) *slum* kavramının sadece kent merkezleriyle sınırlı tutulmadığı görülmektedir. Özellikle Chicago Okulu'nun geliştirdiği ekolojik kuramda kent merkezindeki merkezi iş alanı ile işçi konutları arasında kalan geçiş bölgesi *slum halkası* olarak belirlenmekte, bunun yanında kent çevresinde hatta kırsal alanlarda (terk edilmiş maden kasabaları gibi) mekânsal ve sosyal bozulmanın görüldüğü başka yerleşimler de 'slum' olarak nitelendirilebilmektedir. Slum özellikleri olarak ise binaların köhnemesi, alt yapı eskimesi, aşırı nüfus yığılması veya terk etme, suç oranlarının yükselmesi, hastalıkların yaygınlaşması, kuralsızlık, iletişimsizlik, içe kapanma ve yabancılaşma gibi bir

* Dr., Mersin Üniversitesi Fen/Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü. Bu makale 17-19 Haziran 2006 tarihli 1. Uluslararası Eminönü Sempozyumu'nda tebliğ olarak sunulmuştur.

dizi anomik fenomen sıralanmaktadır (Yörükan,1968; Akdiş, 1990; Karpat,2003).

Birçok bilim insanının (Kıray,1982:271; Keleş,1983:22; Kongar,1985:333; Tuna,1987:71-72; Arkonaç,1989:236-237; Giddens,2000:506-509 vd) dikkat çektiği gibi Batı'da geliştirilmiş olan kent kuramları, sanayileşmiş kapitalist Batı ülkelerinin kentleri üzerindeki gözlemlere dayandıklarından, "öteki" ülkelerin hızla büyüyen kentlerine her zaman uymamaktadır. Batı dışı toplumlar için, kentlerin büyümesini belirleyen iç ve dış etkenler, Batılı ülkelerdekinden çoğunlukla ayrı niteliktedir. "Örneğin, sanayileşmiş Batı ülkelerinin kentlerinde, en yoksul sınıflar kent özeğindeki (merkezdeki) düşük nitelikli konutlarda oturdukları halde, (çevredeki) lüks, temiz ve zengin yörekentler zengin sınıflarıdır. Oysa Türkiye'nin de içinde bulunduğu birçok 'öteki' ülkenin kentlerinde, özekte, genellikle varlıklı sınıfların oturmasına karşılık, kentler gecekonduyla / varoşlarla / gettolarla çevrilmiştir" (Keleş,1983:22)¹.

İstanbul özelinde Türkiye'deki tarihi kent merkezlerindeki çöküntüleşme söz konusu edildiğinde yerine göre sanayileşmeyle doğrudan bağlantılı olmayan farklı dinamiklerin ama her defasında temel bir belirleyici olarak nüfus hareketlerinin etkili olduğu söylenebilir. Ülkemizde 1950'lerden itibaren hızı artan iç göç olayları kentleşme hareketini doğrudan etkilemiş; *gecekondulaşma* bir olgu ve sorun olarak sosyal bilimlerin özel ilgi alanı haline gelmiştir. Gecekondulaşmanın farklı yönlerini ele alan çeşitli araştırmalar neticesinde bu olgu görece açıklanmış ve sorunun çözümüne yönelik çeşitli politikalar geliştirilebilmiştir. Ama bu arada bir araştırma objesi olarak özellikle tarihi kent merkezlerindeki kentsel doku değişimleri gözden kaçmış ve ihmal edilmiştir (Tuna,2004:2).

Günümüzde İstanbul'un tarihi dokusunda sağlıksız kentleşmenin ortaya çıkardığı çeşitli sorunlu semtler söz konusudur. Özellikle Tarihi Yarımada ve Beyoğlu bölgeleri çöküntü mahallelerini yoğun olarak barındırmaktadırlar (Özden,2001:10-12). Bu semtlerdeki sorunların başında günden güne ikamet

¹ Bu arada şehir çevresinde ormanlık, koruluk gibi gözden saklı alanlar içine yerleşmiş 'saklı kent' vs tarzındaki yerleşimleri ihmal etmiyoruz (TUNA,2004:3). Kent çevresindeki bu gelişmelerin banliyölere benzediği iddia edilebilirse de GIDDENS'in (2000:512-513) dikkat çektiği gibi Batı'da (özellikle de Amerika'da) banliyölerin 'beyaz ailelere' ait olması gibi özellikleri göz önünde bulundurulduğunda yine söz konusu Doğu-Batı kent farkı devam etmektedir denilebilir.

eden nüfusun azalıyor olması, işyerlerinin yaygınlaşması, yaşam kalitesinin düşmesi ve binaların metruklaşması sayılabilir. Çöküntü mahallesi, tarihi kent merkezlerinin genel bir sorunu olmakla birlikte farklı semtlerde, farklı etkenlerin belirlenmesiyle farklı görünüm arz edebilecek bir özellik taşımaktadır. Bu makalede, sınırlılıklar da göz önüne alınarak, öncelikle genel çöküntüleşme betimlenmeye ve Gedikpaşa örneğinde işyerlerinin belirli bir ikamet alanını istila etmesiyle başlayan özel çöküntüleşme açıklanmaya çalışılmıştır. Ele aldığımız türdeki çöküntüleşme 1970'lerden itibaren başlamış olan yeni bir kentsel doku değişmesidir. Buna rağmen, söz konusu diğer alanlardaki çöküntüleşmenin tarihi Osmanlı dönemine kadar uzatılabilmektedir (Ortaylı,2002).

1.1. Çöküntüleşmenin Belirleyicisi Olarak İstanbul'da Konut-Kullanıcı Değişim Süreci

Osmanlı toplumu 18. yüzyılın sonlarından itibaren 'yenileşme' sürecine girmiş ise de başkent İstanbul'un dahi 19. yüzyıla gelindiğinde sanayileşemediği bilinmekte olup bu tarihlerdeki kentsel çöküntüleşme olayını sanayileşme hareketleri ve sosyal sınıfların mekânsal ayrışması ile açıklamak gerçekçi gözükmemektedir. Bunun yerine çöküntüleşmenin farklı etkenlerini İstanbul'un kentsel dönüşüm hareketleri içerisinde aramak gerekir.

Tanzimat Dönemi'nden itibaren kentin gelişimi ivmesi artan bir hızda ilerlemiştir; kente Batı tarzı yeni kurumlar eklenmiş, kentin nüfusu ve yüzölçümü büyümüş ve hepsinden öte mekânsal düzeni değişmeye başlamıştır. İlk önce merkezî yönetim işlevi Haliç'in karşı yakasına nakledilmiştir. Bürokratlar ve varlıklı sınıflar da Saray'ı takip edince Tarihi Yarımada tarihinde ilk defa terk edilme durumuyla karşılaşmıştır (Kuran,1986:125; Batur,1996:29; Erginöz,2002:30-31). İkinci bir değişim olarak, geleneksel Eminönü merkezî iş alanı karşısında Karaköy merkezî iş alanı yükselmiştir ve bunun artalanında da 'yeni İstanbul' genişlemeye-yükselmeye devam etmiştir (Denel,1982:46-47; Kuban,2000:338-346).

İstanbul, Cumhuriyet'in ilk döneminde iki farklı terk etme eylemine daha muhatap olmuştur. Birinci durumda, Lozan Antlaşması'nın ardından İstanbul'daki yabancı ve azınlık ticaret ve finans kesimi anapara ve mallarını Avrupa'ya taşımışlar, böylece enflasyonun artmasına, Müslüman-Türk

girişimcilerin büyük kayıplar vermelerine ve hatta bu nedenle kenti terk etmelerine neden olmuşlardır. Kentten çeşitli nedenlerle bürokrat, teknokrat, sanayici ve tüccar gibi kesimlerin göç etmeleri ile nüfusun azalması üzerine Anadolu'dan çıkarılan azınlıklar ve anlaşma gereği terk edilen Osmanlı topraklarında yaşayan bir kısım Müslüman-Türk nüfus (göçmenler) İstanbul kentine yerleştirilmiştir. Böylece kentin sosyal dokusu eski şehirli, Batı'yla bütünleşmiş (levanten), elit nüfus niteliğini yitirirken; yeni gelenlerle, çiftçi ve küçük tüccar kökenli azınlıklarla başka bir kimliğe bürünmüştür. İkinci bir durum olarak, başkent ve dolayısıyla yönetimle alakalı kesimlerin Ankara'ya taşınması ile yeni bir konut-kullanıcı değişim hareketi daha yaşanmıştır. Tarihi kent merkezi nüfusu belirli oranda azalmıştır. Bu nedenle 1950'lere kadar yeni gelenler başta Tarihi Yarımada olmak üzere kent merkezlerinde kendilerine kalacak yer bulabilmişlerdir. Göç hareketlerine bağlı olarak ortaya çıkan bu konut-kullanıcı değişimleri sonuçta kentin sosyo-kültürel yapısında önemli değişimlere yol açmıştır (Kılınçaslan,1981:268; Pulat,1992:25-26).

Batı'da sanayileşmeyle bağlantılı olarak slumlaşmaya yol açacak olan büyük göç hareketlerini Amerika kentleri 1900'lü yılların başında ve Kıta Avrupası kentleri de çok daha önce yaşadığı halde (Sutcliffe,1974:2-7; Giddens,2000:500-504), yoğun ve sürekli göç hareketlerini Türkiye kentleri ve özellikle İstanbul çok daha farklı neden ve sonuçlarla, II. Dünya Savaşı sonrasında yaşamıştır. Batı'daki büyük göç hareketleri kent merkezlerinde slumlaşma doğurmuştur. Buna karşın, ülkemizde yaşanan büyük göç hareketleri kent merkezinden ziyade çevrede daha çok enformel ilişkilerle belirlenen gecekondu yerleşmelerine yol açmıştır (Şengül, 1994:472). 1950 sonrasında ilk göç dalgasıyla gelenler kent merkezindeki boşlukları doldurdıkları halde merkezin belirli bir doyunluk aşamasına erişmesinden itibaren çevrede gecekondulaşma daha bir hızlanmıştır. Bu durumda 1950-80 arası dönemde kent merkezlerinde eskiler ve yeniler veya yerliler ve göçmenler bir arada karma bir halde yaşamışlardır. Özellikle 1980 sonrası dönemde ise İstanbul Anadolulaşmıştır. Kent merkezlerinde gecekondu alanlarında olduğu gibi Sivahlıların, Yozgatlıların, Malatyalıların... yoğunlaştığı mahalleler ortaya çıkmıştır.

1970'lerden itibaren İstanbul sanayisi emek yoğun, geleneksel sanayinin merkezde yer aldığı ve fakat sermaye ve teknoloji yoğun büyük sanayinin kent dışında yer aldığı şekliyle dikotomik bir nitelik kazanmıştır. Küçük sanayi,

ticaret, hizmet ve marjinal işler Eminönü ve Beyoğlu'nda yoğunlaşmıştır. Bu yıllarda örgütlü işgücünün en yoğun olduğu bu iki merkezi iş alanında marjinal işlerde çalışanların büyük bir bölümü bu yerlere yaya ulaşan dar gelirli kitledir. Böylece maliyetsiz ulaşım olanağı yeni kentsel dokunun oluşmasında önemli bir etken olmuştur. Eski İstanbul'un içerisi yerleşim açısından tedricen boşalırken kentin yakın çevresinde orta ve üst gelir gruplarına yönelik yeni yerleşim birimleri oluşmaya başlamış ve mevcut yerleşimler genişlemiştir (Osman,1998:143; Pulat,1992:40-49). İstanbul'da son 20 yılda küçük ve orta sermayenin özellikle tekstil, deri ve metal sektörlerinde küçük işyerleri kurma eğilimleri hızla büyümüştür. Araştırmaya konu edindiğimiz Gedikpaşa çöküntü mahallesinin oluşumunda da işte bu ayakkabıcılık ağırlıklı küçük işyerlerinin 1970'lerden itibaren semti işgal etme olayının etkisi büyüktür.

Yeni durumda, tarihi kent merkezlerinde işyerleri yaygınlaşmaya başlamıştır. Bununla bağlantılı olarak ve kent merkezlerinin gece ve gündüz nüfusları göz önünde bulundurulduğunda tarihi kent merkezlerinin boşalmaya başladığı gözlenmektedir. Böylece, mülk sahibi ve orta ve üst gelir grubu ailelerin bakıp-gözetmesinden mahrum kalan tarihi kent merkezlerinde hem fiziksel hem de sosyal çöküntüleşme belirgin bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Çöküntü mahallelerinden birisi olan Gedikpaşa, saha araştırma verileriyle de tespit ettiğimiz üzere, çoğunlukla işyerlerinin bu eski yerleşimi istila etmiş olması nedeniyle çöküntüleşmiştir. Gedikpaşa'da aile yaşamı neredeyse kalmamıştır ve bekâr odaları görece yaygınlaşmıştır.

1.2. Gedikpaşa'nın Çöküntüleşmesinin Kısa Öyküsü

Gedikpaşa Tarihi Yarımada içerisinde kuzeyindeki Beyazıt, güneyindeki Kumkapı, Batısındaki Nişanca-Laleli ve doğusundaki Kadirga-Çemberlitaş semtleri arasında kalan tarihi bir semttir. Eminönü ilçesinin günümüzdeki idari bölünüşüne göre Gedikpaşa'yı ağırlıklı olarak Mimar Hayrettin Mahallesi temsil etmekle birlikte, bu mahallenin hemen etrafındaki Saraç İshak, Mimar Kemalettin ve Emin Sinan Mahallelerinin de belirli bir kısmı Gedikpaşa semtine dâhildir. Mimar Hayrettin Mahallesi'ni merkeze aldığımızda Gedikpaşa semti tam olarak kuzeyden güneye (Beyazıt'tan Kumkapı'ya) inen dört ana cadde arasında kalan bölgedir. Bu caddeler Laleli'den Çemberlitaş istikametine doğru

sırasıyla İbrahimpaşa Yokuşu, Tiyatro Caddesi, Balipaşa Yokuşu ve Gedikpaşa Caddesi olarak sıralanmaktadır.

Gedikpaşa semti adını, Fatih Sultan Mehmet döneminin (1451–1481) Sadrazamı ve Kaptan-ı Deryası Gedik Ahmet Paşa'dan (Ö. 1482) almıştır. Çevrede bulunan eski uygarlıklara ait kalıntılardan anlaşıldığına göre semt çok eskiden beri meskündür. Gedikpaşa'nın İstanbul'un fethinden sonra da, kentin en eski Osmanlı yerleşmelerinden biri olduğu bilinmektedir. Osmanlı hâkimiyeti öncesinde semtin nüfusu etnik nitelikleri itibariyle ağırlıklı olarak Rumlardan oluştuğu halde, fetihten sonra Fatih, İmparatorluk iskân (şehri şenlendirme) politikaları çerçevesinde Bursa'dan önemli oranda Ermeni kökenli aileler getirtip Gedikpaşa semtine yerleştirmiştir. Buna ek olarak, 1600'lü yılların başında Anadolu'da meydana gelen Celali ayaklanmalarından kaçarak İstanbul'a göç eden Ermenilerden belirli bir kısmı da yine bu semte yerleştirilmiştir. Böylece 15. 16. ve 17. yüzyıllarda semtin oturanlarının çoğunu Rum ve Ermeni kökenli aileler oluşturmuştur. 1.Dünya Savaşı sırasında semtte Ermeni nüfus iyice artmış ama 1922 yılından sonra hızla azalmaya başlamıştır. Semtten ayrılan Ermeni nüfusun bir bölümü Beyoğlu'na, bir bölümü de Fransa'ya gitmiştir. 1970 yılına gelindiğinde semtte Ermeni cemaati ancak 300 hane kalmıştır. Günümüzde ise bu sayı daha da düşmüştür (Hür,1994:389).

Günümüzde apartmanlaşmış (sonradan işhanlarına dönüşmüş) bir semt olan Gedikpaşa, 19. yüzyıl öncesinde İstanbul'un pek çok semti gibi dar parselasyon üzerinde, bitişik düzende ve az katlı ahşap evlerden meydana gelmekteydi. Klasik dönem Osmanlı İstanbul'unda iş ve konut bölgeleri genellikle ve tamamen birbirlerinden ayrıydılar. Konut ağırlıklı bölgelerde ve özellikle ahşap yapılaşmanın egemen olduğu Suriçi İstanbul'unda, aynı binanın alt katının dükkân, üst katlarının da konut olarak kullanılması da olağan bir durum değildi. Mahalle içlerinde bulunan dükkânlar genellikle yapı olarak ayrı ve tek katlıydılar. Zemin katları dükkân olan evler yok değildi ama bunlar istisna teşkil etmekteydi. Günlük Osmanlı yaşamında büyük çoğunluğu bağımsız yapılarda faaliyet gösteren meslekler ve işyerlerinin tarifleri için "malum'ül-hudud bir bab berber dükkânı" türünde ifadeler kullanılırdı (Behar,1998:84). Denel'in sunduğu bir krokiden 1875 Yapı Nizamnamesi ile beraber Gedikpaşa'da ızgara tipi yol ve ada formunun oluştuğu ve semtin bu tarihten itibaren apartmanlaşmaya başladığı anlaşılmaktadır (1982:112).

Gedikpaşa semti tarihi süreklilik içerisinde hep bir ikamet alanı olduğu halde, 1970'li yıllardan sonra tedricen bu kimliği kaybolmaya başlamış ve günümüze kadar gelen sürede semt neredeyse tamamen bir çalışma alanı haline dönüşmüştür. İşyerleri Gedikpaşa'yı tedricen işgal etmiştir. Burada yoğunlaşan kundura imalatçıları, satıcıları ve bu işkoluna malzeme sağlayan işyerlerinin sayısı günümüzde yaklaşık 8 000 kadardır. 1960'lara kadar Rum ve Ermeni ustaların tekelinde olan bu işkolu İstanbul'a hızlanan göçle birlikte giderek Türklerin eline geçmiştir (Hür,1994:389).

Gedikpaşa semtinin büyük bir bölümünü oluşturan Mimar Hayrettin Mahallesi'nin 1985 nüfusu 3132 kişi, 1990 nüfusu 3231 kişi, 1997 nüfusu 1305 kişi ve 2000 nüfusu ise 1295 kişidir. Bu nüfus azalışı, çöküntüleşme olgusuna kabaca ışık tutmaktadır.

Gedikpaşa Araştırması için, kavram olarak **çöküntü mahallesi**; *kentin bir zamanlar ikamet edilen tarihi merkezi semtlerinde konutların iş yerlerine dönüştürülmesi ve zamanla bu işyerlerinin de alınan yönetmelik veya planlama kararları gereği veya iş piyasasının değişmesi gibi başka nedenler uyarınca bu semtleri terk etmelerinin ardından bu semtlerin artık tekrar ikamet alanları haline dönememeleri ve buralarda daha alt düzeyde işyerleri, gözden irak imalathaneler ve bekâr odaları gibi birimlerin yaygınlaşmasıdır*, biçiminde tanımlanmıştır.

Bu tanımlama çöküntüleşmenin üç aşamalı bir süreç içerisinde ortaya çıktığı gözlemine dayanmaktadır. Gedikpaşa özelinde yaklaşık olarak 1970-90 arası dönemi kapsayan **ilk aşamada**, semti ağırlıklı olarak ayakkabı ve çanta dallarında faaliyet gösteren işyerleri tedricen işgal etmiştir. Konut-kullanıcı değişim sürecinde aileler aleyhine bir kesinti söz konusudur. 1970'ler öncesinde semtte özellikle binaların bodrum katlarında tek tük ayakkabıcılık işiyle uğraşan esnaf vardır ama yaygın değildir. Bu yıllarda Gedikpaşa'daki boş birimlere daha çok İç Anadolu Bölgesi'nden gelen orta halli aileler oturmuştur. 1970'lerden itibaren Gedikpaşa'daki binalar alt katlardan üst katlara doğru işyerleri ile dolmaya başlamıştır. Türkiye'nin küresel ekonomiyle bütünleşmeye başladığı 1980 sonrası dönemde ve özellikle 90'lı yıllarda 'bavul ticareti' olarak adlandırılan daha çok dış piyasaya yönelik üretim ve ticaret faaliyetleri yoğunlaşınca işyerlerinin semti işgal etme harekâtı hızlanmıştır. 1970'lerde binalarda hem aileler hem de işyerleri karma esasında buldukları halde 1980 sonrasında binalar han biçimine dönüşmeye başlamış ve işyerleri semte

tamamen hâkim olmuştur. Bu işgalin ardından özellikle İç Anadolu Bölgesi'nden ilk göç dalgasıyla gelmiş olan aileler de semti terk etmeye mecbur kalmışlardır.

Gedikpaşa'da özellikle ayakkabı ağırlıklı işyerlerinin bu semti tercih etmelerinin ana nedeni, semtin merkezi iş alanına yakın ve ulaşımının kolay olmasıdır. Semtteki bekâr odaları önemli sayıda işçi barındırmaktadır ve işyerine yaya ulaşım ve ucuz barınma sağlayan bu durum işyerleri için ürün maliyetlerini düşüren önemli bir etken olmaktadır. Aileler ise, mahremiyete değgin eski ortamın bozulması yanında daha çok gelir elde etmek arzusuyla da konutlarını terk edebilmişlerdir². Gedikpaşa'nın yerlisi olan ve semtte tek başına yaşayan yaşlı bir Rum bayan bu duruma şöyle bir örnek verir:

...şu karşıda gördüğün konağı komşum 1986 ve 1988 gibi yıllarda dokuz ayrı esnafa kiraladı ve her birinden ayda 100 Dolar kira bedeli almaya başladı. Kimi aileler yüksek kira elde etmek için kendi oturdukları daireleri bile işyerine çevirerek başka semtlere taşındılar. Bunlardan Bakırköy'de oturan tanıdıklarım, şimdi pişman olduklarını söylüyorlar, çünkü şimdi 40-50 milyon (40-50 YTL) veren yok...

Gedikpaşa'nın çöküntüleşme sürecinin ikinci aşaması işyerlerinin semt dışına taşınma durumlarıyla ilgilidir. Planlama ve idari kararlar gereği 1999 yılında imalatçıların çalışma ruhsatları iptal edilmiş ve İkitelli Organize Sanayi Bölgesi'nin kısmen faaliyete geçmesi de göz önüne alınarak imalatçıların semti terk etmeleri istenmiştir. 1999-2000 yıllarında tüm işyerlerinin yaklaşık 1/3'ünün semti terk ettiği ve bunlardan da ancak 1/3'ünün organize sanayi bölgesine yerleşebildiği tespit edilmektedir (Hürriyet,13.03.2000:1). Bu taşınma olayı hem gidenlerin hem de kalanların zararına olmuş, Gedikpaşa'nın çalışma düzeni bozulmuştur. Özellikle ayakkabı sektöründe üreticiler, satıcılar ve ara işi görenler birbirlerine zincirleme bağlı oldukları için; imalatçıların önemli bir bölümünün semtten ayrılması ile bu zincir halkaları kopmuştur. Bu durumda, bazı iş yerleri, eski yerlerinde kalmanın bir gelir getirmediğini görünce kendi rızaları ile Gedikpaşa'yı terk

² 2003 Yaz dönemi itibariyle Gedikpaşa'daki tüm kiracılar arasında 100 milyon TL'den daha az kirayla oturanların oranı %29, 101-200 milyon TL arası kirayla oturanların oranı %31 ve 200 milyon TL'den daha yüksek kira ile oturanların oranı %40'dır.

etmişlerdir. Bu arada bir kısım esnaf organize sanayi bölgesinde fabrikasyon üretime geçmiştir. İşte bu taşınmalar neticesinde semtte işyerlerinin getirmiş olduğu dinamizm de kaybolduğu için Gedikpaşa'nın niteliği daha da düşmüştür³.

Çöküntüleşmenin birinci aşamasında aileler, ikinci aşamasında da işyerleri semti terk edince sürecin sonunda (**üçüncü aşamada**) mekânsal özelliklerin ve sosyal ilişkilerin bozulması, yaşam kalitesinin düşmesi bağlamıyla çöküntüleşme tam anlamıyla ortaya çıkmış bulunmaktadır. Son halde, (semtin kuzeyinde ticaret işiyle uğraşan işyerleri hariç) geriye düşük seviyede de olsa hala bu piyasada iş yapabilen bir kısım esnaf ile semtin boşalmasından ve ekonomik krizden dahi etkilenmeyecek düzeyde küçük çaplı (marjinal) işler kalmıştır⁴.

Bu gözlemden hareketle Gedikpaşa'da yaşanan çöküntüleşme için **temel varsayım** şöyle ifade edilebilir: *Tarihi kent merkezlerinin konut-kullanıcı değişim sürecinde belirli bir mahallenin çalışma alanı kimliğine bürünmesi ve orta ve üst gelir grubuna mensup ailelerin mahalleyi terk etmesi nedeniyle mekânsal ve sosyal bir çöküntüleşme durumu ortaya çıkmaktadır.*

2. METODOLOJİ

Genel kentsel doku değişimleri göz önüne alındığında *araştırmanın üst evreni* kent merkezlerinde çok çeşitli nedenlere bağlı olarak ortaya çıkan çöküntü mahalleleridir. *Araştırmanın alt evreni* ise kent merkezlerindeki konut alanlarını işyerlerinin işgali ile belirlenen çöküntü mahalleleridir. Buna göre örneğin Tarlabası veya Samatya gibi semtler araştırmanın üst evreni içerisinde yer aldığı halde, Haliç civarındaki imalat sanayinin boşalttığı alanlar veya Gedikpaşa'nın doğusundaki Emin Sinan Mahallesi araştırmanın alt evreni içerisinde yer almaktadır.

Gedikpaşa uygulama alanı Belediye yetkilileriyle beraber imar planı üzerinde tespit edilmiştir. Uygulama alanı olarak Gedikpaşa'yı temsil kabiliyeti

³ Gedikpaşa'da mekân-kullanıcı değişim süreci hızlı işlemektedir: Şu an için tüm Gedikpaşalıların %59'u beş yıldan az sürelerde aynı mekânı kullanmaktadırlar.

⁴ Gedikpaşa'daki tüm işyerlerinin %58'i ayakkabı sektöründe faaliyet göstermektedir. Tüm işyerlerinin %50'si imalatçıdır. Ve tüm işyerlerinin %94'ü on kişiden daha az sayıda işçi çalıştıran 'küçük ölçek işyeri'dir.

olan, semti merkezleyen ve örneklem oranını karşılayacak şekilde bitişik 20 imar adası seçilmiştir. Bu seçimin ardından anketlerin uygulanacağı binaların ve görüşme yapılacak kişilerin kimler olacağına karar verilmiştir. Kural ve bir uygulama tekniği olarak 20 imar adası içerisinde kalan binaların tamamının bilgisinin edinilmesi ve her bir binadan da kat yüksekliklerine dikkat edilerek bir kişi (bir hane) ile görüşülmesi benimsenmiştir. Bu teknik saha araştırmalarında sıkça kullanılan tesadüfî örnekleme tekniğine benzemekle birlikte tarafımızdan geliştirilmiştir.

Yerleşimin imar planında tespit edildiği üzere; Gedikpaşa'da (Mimar Hayrettin ve Saraç İshak Mahallelerinde) bitişik düzende toplam 1037 parsel bulunmaktadır. Bunlardan uygulama alanı olarak belirlenen 20 imar adası içerisinde kalan 496 adet parselin tam sayım tipine göre mekânsal bilgileri kayda geçirilmiştir. Uygulama alanı içerisindeki 496 adet parselin 104 adedi (%23'ü) Saraç İshak Mahallesi'nde ve 343 adedi de (%77'si) Mimar Hayrettin Mahallesi'ndedir.

Eminönü Belediyesi Kent Bilgi Sistemi'nin 2000 yılı kayıtlarına göre Eminönü genelinde ve Gedikpaşa'da aile, bekâr odası ve işyeri sayı ve yüzdeleri şöyledir: Eminönü genelinde 12.909 hane aile vardır, bunlardan 827'si (%6'sı) Gedikpaşa'da ikamet etmektedir. Eminönü genelinde 245 adet kayıtlı bekâr odası vardır, bunlardan 80'i (%33'ü) Gedikpaşa'dadır. Eminönü genelinde 77.004 adet işyeri vardır, bunlardan 7951'i (%10'u) Gedikpaşa'da faaliyet göstermektedir. İşyerlerini faaliyet kollarına göre ayrıştırdığımızda; Eminönü genelinde ticaret işiyle uğraşan işyeri sayısı 68.850'dir ve bunlardan 5.762'si (%8'i) Gedikpaşa'dadır; Eminönü genelinde 8.154 imalathane vardır ve bunlardan 2.189'u (%27'si) Gedikpaşa'dadır.

Uygulama alanı içerisindeki 496 adet parselden 57'si (%11) boş, depo, metruk veya otopark olması nedeniyle 439 adet binada anket uygulanabilmiştir. Bu mekânların %79'unda esnaf ile %6'sında aileler ile ve %4'ünde de aile dışı (bekâr) kesimler ile görüşmeler yapılmıştır. Anket uygulanamayan birimlerin ortaya çıkardığı boşluğun örneklem oranını düşüreceği kaygısıyla, anket uygulanamayan her birimin komşusu olan binada fazladan bir anket uygulanmıştır. Sonuçta her üç kesimi bir arada değerlendirdiğimizde, Gedikpaşa semti genelinde oturan ve çalışan kesimlere (439/8858) ortalama %5 oranında anket uygulanmıştır. Anketlerin uygulama tarihi 2003 yılının yaz aylarıdır.

Toplamda 123 sorudan oluşan ve açık uçlu ve çoktan seçmeli sorulardan oluşan anket formu iki bölümdür. Birincisinde semtin mekânsal niteliklerini, ikincisinde sosyal, ekonomik ve kültürel niteliklerini aydınlatabilecek sorulara yer verilmiştir. Anketin ikinci bölümünde semtteki üç sosyal kesimin (esnaf, aile ve bekâr) demografik nitelikleri ortak sorularla, her bir sosyal kesime özgü nitelikler ayrı sorularla ve semtin çöküntüleşmesi konusunda bireylerin algı, tutum ve davranışları ortak sorularla belirlenmeye çalışılmıştır.

Anketlerden elde edilen bilgiler, mahallenin eski – yeni sakinleri ve kamu görevlileri ile gerçekleştirilen mülakatlar ile desteklenmiştir.

3. ARAŞTIRMA VERİLERİ IŞIĞINDA ÇÖKÜNTÜLEŞME OLGUSU

Araştırmanın temel varsayımı **Gedikpaşa’da mekânsal ve sosyal olmak üzere çöküntüleşmenin her iki görünümünün de söz konusu olduğudur.**

Semtte apartmanların işhanlarına dönüştürülmüş olması **mekânsal çöküntüleşmenin ana nedenidir**⁵. Günümüzde Gedikpaşa’daki binaların sadece %8’inde aile kalmıştır ve bu aileler işyerleriyle, bekâr odalarıyla bir arada yaşamaktadırlar. Binalarda ikamet işlevinin ortadan kalkması sonucunda banyo, mutfak, salon, balkon gibi birimler kaybolmuştur. Binaların konfor donanımları ve alt yapıları eskimiştir. Binalarda ışık, havalandırma, akaçlama ve ısınma düzenekleri ya yoktur ya da bozulmuştur. Özellikle imalatçıların faaliyet gösterdikleri birimlerde fiziki bozulma daha barizdir. Mekânsal çöküntüleşmenin bir başka önemli nedeni binalarda sahiplik oranının düşmüş olmasıdır. Gedikpaşa’da %80 oranında kiracılık durumu mevcuttur. Mekânsal çöküntüleşmeye yol açan bir diğer neden de binalarda boş birim sayısının çoğalmış olmasıdır. Bina birimlerinin çalışma amaçlı kullanılması, bekâr odası olarak kullanılması, boş kalması ve kiracılık oranının yükselmesi mekânsal çöküntüleşmeyi hızlandırmaktadır. Metruk binalara her geçen gün yenileri eklenmektedir. Metruk binalar bir şekilde yok olmakta ve yerleri otopark olarak

⁵ Gedikpaşa’daki tüm binaların %61’i işhanı türündedir. Gedikpaşa genelinde mevcut binaların %85’inde işyeri vardır. Buna karşın %25 oranında binada boş daire, %18 oranında binada depo, %15 oranında binada bekâr odası, %10 oranında binada tamamen veya kısmen metruk birimler ve %8 oranında binada da aile vardır.

kullanılmaktadır. Semtte tarihi bina oranı %25'dir ve bunların büyük bir bölümü metruktür.

Binalardaki fiziki bozulmanın yanında semtte yoğun bir çevre kirliliği de söz konusudur. Semtte gürültü, kaldırım işgali, trafik karmaşası, otopark yetersizliği gibi çok çeşitli sorunlar yaşanmaktadır. Ayrıca, tarihi ibadethaneler dışında semtte kamusal alan yoktur. Kamusal alan içerisinde saydığımız; otobüs durakları, çöp kutuları, bankamatik, oturma bankı, telefon kabini gibi 'kent mobilyaları' da yok denecek kadar azdır. Semtte gözlenen mekânsal çöküntüleşme semtin **yaşam kalitesini** düşürmüştür.

Gedikpaşa'daki **sosyal çöküntüleşme** derken işyerleri, aileler ve bekârlar olarak sıraladığımız sosyal kesimlerde gözlenen nitelik düşüklüğünü ve ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkilerin bozulmuş olmasını söz konusu ediyoruz.

İmalatçıların zorunlu göçe tabi tutulmuş olmalarına rağmen, Gedikpaşa'nın günümüz sosyal dokusunda hâkim kesim yine işyerleridir. Bu arada semt yarı dolu yarı boş bir hal almıştır ve bu önemli bir çöküntüleşme göstergesi olarak ele alınabilir. Eminönü Belediyesi Kent Bilgi Sistemi 2000 yılı kayıtlarına göre, işyerlerinin zorunlu göçü öncesinde Gedikpaşa'nın sosyal dokusunda %9 (827 hane) oranında aileler, %1 (80 birim) oranında bekâr odaları ve %90 (7951 birim) oranında da işyerleri vardır. 2000 sonrasında bu kompozisyon bozulmuştur. Sadece 2000 yılında semtten yaklaşık 2400 işyeri ayrılmıştır. 2001 yılına ait pilot çalışmamızda binalarda boş birim oranı yaklaşık %50 olarak tespit etmiştik. 2003 yılı ortasına ait araştırma verilerimize göre ise semtte aileler daha da azalmış, bekâr odası oranı biraz artış göstermiş ve semtteki boş birim oranı %25 olarak tespit edilmiştir. Kısa süreler içerisinde bina doluluk oranlarındaki bu dalgalanmalar en başta ayakkabı piyasasının sezonluk (yazlık-kışık) usulde faaliyet göstermesi ile ilgilidir: Küçük çaplı, fason üretim yapan imalatçılar yaz ve kış sezonlarında birkaç ay üretim yapmakta sonra bu piyasadan çekilmekte ama yeni sezonda tekrar aynı mekânlara gelmektedirler. Bir başka anlatımla, iştilgal sahası tanımlanamayan küçük çaplı imalat atölyelerinin ruhsatsız (kaçak) olarak mevsimlik giriş-çıkışları söz konusudur.

Gedikpaşa'da ticaret işiyle uğraşanlar hariç işyerleri genel olarak kararsızdır, günübirlik işler icra edilmektedir. Küçük ölçek işyerlerinde sigortasız çalışma yaygındır (%69). Başta mesleki kuruluşlar olmak üzere sivil

toplum kuruluşlarına üyelik ve genel olarak örgütlenme oranı düşüktür (%32). Şirketleşme oranı düşüktür (%12). Semtte eğitimle ulaşılabilecek nitelikli, kariyer mesleklere rastlanmamaktadır (1 avukat ve 1 diş hekimine rastlanmıştır). İmalat işiyle uğraşanların kazancı düşük, ticaret işiyle uğraşanların kazancı yüksektir. İmalatçıların tasarruf ve yatırım edebilme gücü yoktur. Sermayesi olan tüccar kesimi ise çoğunlukla semte yatırım yapmayı düşünmemektedir (%68). Semt günümüz açısından niteliksiz, güvensiz (%60) ve gelecek açısından da belirsiz olarak değerlendirilmektedir (%66). Çalışanların çoğunluğu Tarihi Yarımada dışında oturmaktadır (%71). Semtte genellikle bekâr işçiler ikamet etmektedirler. Semtte ikamet edenler kadar çalışanların da eğitim düzeyi düşüktür (%68 ilkokul mezunu).

Aileler çoğunlukla semti terk etmiştir ama son 5–6 yılda Gedikpaşa'ya düşük yoğunlukta aile göçü söz konusudur. Son gelen bu aileler Malatya, Mardin ve Bitlis ağırlıklı olmak üzere özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi kentlerindedirler. Bu ailelerin Gedikpaşa'yı tercih etmelerinin gerçek nedeni "yoksulluk"tur. Eğitimsiz olan Gedikpaşa ailelerinde mesleksizlik ve işsizlik yaygındır. Ailelerde görüşülen kişilerin %41'i cahil ve %52'si ilkokul mezunudur. Yoksul ve yoksun olan bu aileler Gedikpaşa'nın yakınındaki (Kadırga, Şeyhsuvarbey ve Küçük Ayasofya gibi) aile ikamet semtlerinde dahi oturamamaktadırlar. Gedikpaşa'da ise ulaşım için para harcamadan, çok ucuz kiralarla ve imalat sanayiine veya marjinal sektöre dahil olarak, küçük mekanlarda kalabalık bir nüfusla barınabilmektedirler. Bunlardan ayrı olarak günümüzde semtin "eski sakini" veya "köklü ailesi" diyebileceğimiz kesim neredeyse kalmamıştır. Aileler işyerleri ve bekâr odaları arasında yaşamaktan hiç de mutlu değildirlere ama imkânları olmadığı için bu tür bir yaşantıya katlanmaktadırlar.

Bekâr odalarına gelince: Son dönemde bekâr odalarında Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinden gelen sezonluk işçiler ile çeşitli ülkelerden yabancı uyruklular barınmaktadırlar. Yurtdışından gelenler arasında Ermenilerin sayısının görece artması ve yurtiçinden gelenler arasında da 12–13 yaşlarındaki çocukların bulunması dikkat çekmektedir. Yetişkinlerle beraber bu çocukların bir kısmı semtte işçi olarak çalıştığı halde aralarında tinercilik veya hırsızlık gibi cürüm işleyen serseri gruplar da olduğu ifade edilmektedir. Bekâr odasında kalanlar sosyo-ekonomik ve kültürel açıdan toplumun en düşük (tutamaksız) kesimleridir. Bunlar bir odada en az 5–6 kişilik gruplar halinde ve adam başına

aylık 20–30 YTL gibi kiralarla barınmaktadırlar. Genel olarak bekâr odalarında düzenli bir yaşam yoktur; buralarda semtteki atölyelerde çalışanlar olduğu gibi içki, kumar, vurdu-kırdı, fuhuş ve diğer gayri yasal ve gayri ahlaki işler yapanlar da barınabilmektedirler. Geceleri üretime devam eden esnafın gözlemlerine göre, bekâr odalarıyla alakalı olarak Gedikpaşa’da yoğun bir fuhuş trafiği cereyan etmektedir. Gedikpaşa’nın caddelerinde akşamüstleri “al-ver” olarak tabir edilen açık fuhuş pazarları kurulmaktadır. Semtte eski olan esnaf, “1960-70’li yılların bekâr odalarının şimdikilere göre çok daha düzgün olduğunu” söylemektedirler.

Alan araştırması verilerine göre gerçekten de günümüzde Gedikpaşa’da mekânsal çöküntüleşmeye paralel olarak ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkiler de bozulmuştur. Araştırma verileri ışığında bu tespitin kanıtları şöyle ifade edilebilir:

Semtteki tüm kesimlerin içerisinde buldukları **tarihi mekâna karşı ilgi ve bilgi düzeyleri düşüktür**. Esnafın %25’i, ailelerin %66’sı ve bekârların %79’u yakın geçmişte semtin bir ikamet alanı olduğunu bilmemektedir⁶. Benzer şekilde esnafın %51’i, ailelerin %62’si ve bekârların %83’ü semtin tarihi eserlerini tanımamaktadır⁷. Diğer iki kesime göre esnafın mekâna karşı ilgi ve bilgisinin görece daha yüksek bir düzeyde olmasının nedeni yaklaşık 30 yıllık sürede semti ailelerden devralmış olmasıdır. Araştırmada köken (memleket) itibarıyla İstanbul doğumlu olanlar %22, **Gedikpaşa doğumlu olanlar %2** ve ailesi İstanbullu olanlar da %7 oranında tespit edilmiştir. Bu veri semtin gerçek sahiplerinin Gedikpaşa’yı terk ettiklerini doğrulamaktadır. Semtte ailelerin terk ettiği binaların bir kısmı boş, sahipsiz kalmış ve metruklaşmıştır. Öte yandan işyerleri semtteki apartmanları işhanlarına dönüştürmüş ve işhanları içerisindeki yaygın imalat faaliyetleri mekânların yıpranmasına, konfor donanımlarının yok olmasına yol açmıştır. Bu olumsuz durum karşısında **günümüz Gedikpaşalıları binaların bakımının yapılmasını istemekte ama bunu başkalarından beklemektedirler**. Bu durumun %80 oranına ulaşan kiracılıkla, düşük gelirle ve kentlileşmemiş sosyal davranışlarla doğrudan bağlantısı vardır.

⁶ Pearson Chi-Square (Ki-Kare) Değeri= 42.068, Serbestlik Derecesi= 4, Nominal Ölçüm Kontenjan’s Katsayı Değeri=0.296, Asymp. Sig. (Anlamlılık) Değeri= 0.000

⁷ Pearson Chi-Square Asymp. Sig. (Anlamlılık) Değeri= 0.543 (Değişkenler Bağımsızdır)

Semtte ‘sosyal temas’ zayıftır, genel bir iletişimsizlik sorunu yaşanmaktadır. Araştırma verileri itibarıyla semtte oturan ve çalışanların yakın çevrelerindeki komşularını az çok tanıdıkları tespit edilmiş olmakla birlikte, gerçekleştirdiğimiz mülakatlarda ‘semtte kimsenin kimseye eyvallahı olmadığı’ sıklıkla dile getirilmiştir. Bekâr odalarında barınanlar çevrelerinden yalıtılmış halde yaşamakta, aileler bulabildikleri birkaç aile ile komşuluk etmekte ve işyerleri de binalarındaki ve sokaktaki birkaç esnaf ile veya alışverişte buldukları ile muhatap olmaktadırlar. Gedikpaşa’da ‘sosyal kontrol mekanizmaları’ zayıftır. Gedikpaşalıların %77’si Gedikpaşa’ya taşınanlarla ilgilenmemektedir. Sokağa yeni taşınanlar hakkında mal sahipleri, belediye veya muhtarlık gibi çeşitli kişi ve kuruluşlar düzeyinde herhangi bir girişimde bulunulmamaktadır. Semtte genel olarak **dayanışma ve komşuluk ilişkileri zayıftır**. Gedikpaşalıların ancak %47’si semtte dayanışma ilişkilerinin olduğu görüşündedir. Çalışma yaşamının doğası gereği esnaf arasında görece dayanışma ilişkilerinin sürdürüldüğü gözlenmektedir.

Alan araştırması ile elde edilen çok önemli bir bulgu da günümüz Gedikpaşalılarında yoğun bir **çöküntüleşme algısının mevcut olduğudur**. Gedikpaşalıların %63’ü ekonomik, sosyal ve kültürel anlamlarıyla Gedikpaşa’yı ‘kötü’ bir semt olarak değerlendirmektedir. Çöküntüleşme algısı esnafa (%63) göre ailelerde daha yüksek (%72), bekârlarda daha düşük (%44) orandadır⁸. Bekârlar kentte tutunabilecekleri mekânların sınırlı olması sebebiyle Gedikpaşa’yı diğer kesimlere göre görece daha olumlu değerlendirmektedirler. Semtte oturan ve çalışanlar gelecekte de bu kötü durumun değişmeyeceğine inanmaktadırlar. Gelecekte Gedikpaşa’nın iyi bir semt olacağını düşünenlerin oranı sadece %23’tür. Semtteki yaygın çöküntüleşme algısına rağmen Gedikpaşalılar Gedikpaşa’nın mekânsal, ekonomik, sosyal ve kültürel niteliklerini geliştirebilecek faaliyetler için gerekli olan **yerel-sivil örgütlenme konusunda isteksizdirler**. Gedikpaşa için yerel örgütlenmeye gidilmesi halinde sosyal katılım sağlayabilecek olanların oranı %41 ve ekonomik katılım sağlayabilecek olanların oranı %27’dir. Gedikpaşa’nın ‘kötü’ bir semt olarak değerlendirilmesini belirleyen önemli bir etken ,semtin **güvensiz** olarak algılanmasıdır (%65). Semtte oturan ve çalışanlar en çok kap-kaç, hırsızlık ve fuhuş olaylarından şikâyetçilerdir. Kamu kuruluşlarının ve bu arada Emniyet’in Gedikpaşa’ya ilgilerinin zayıf olduğu dile getirilmektedir. Gedikpaşa’da

⁸ Pearson Chi-Square Asymp. Sig. (Anlamlılık) Değeri= 0.276 (Değişkenler Bağımsızdır)

yaşayan her beş kişiden biri başta hırsızlık olayları olmak üzere çeşitli suçla ilgili olaylara muhatap olmuştur ve bu araştırmada tespit edilen önemli bir veridir. Ama **her şeye rağmen Gedikpaşa’da esnafın bulunması bir emniyet supabı işlevi görmektedir.** Esnaf akşam evine çekildikten sonra suç oranlarında artış gözlenmektedir. Gedikpaşa’da kavga-gürültü olayları (çatışma halleri) çoğunlukla çalışan kesimler arasında alacak-verecek veya kaldırım işgali gibi çalışma hayatına ilişkin nedenlerle çıkmaktadır. **Çeşitli alt kültürler arasında etnik, dinsel vb çatışmalar gözlenmemektedir.** Bununla birlikte özellikle son dönemde göçle gelen ve sosyolojik manada niteliği düşük insanlardan şikâyetçi olunmaktadır. Semtte bulunmaktan ötürü **özellikle ailelerin ve bekârların ruhsal durumu iyi değildir.** Esnafın %37’sinin, ailelerin %72’sinin ve bekârların %78’inin morali bozuktur.

4. SONUÇ

Bu makaleye konu olan, Tarihi Yarımada’nın merkezindeki Gedikpaşa semtini işyerlerinin işgal etmesi ile başlayan ve ardından ailelerin neredeyse tamamının ve sonra işyerlerinin önemli bir bölümünün semti terk etmesiyle belirginleşen kentsel çöküntüleşme sorununun toplumumuza özgü yanları alan araştırması verileri ışığında şöyle ifade edilebilir.

Öncelikle vurgulayalım ki özellikle Chicago Okulu’nun genellemeye çalıştığı slum betimlemelerinin belirli bir kısmının (mekânsal nitelikler) Gedikpaşa çöküntüleşme verileri ile tutarlı olduğu tespit edilmiştir. Ancak araştırma verilerinin ortaya koyduğu görüntü, Gedikpaşa’da mekânsal anlamda değilse de sosyal doku anlamında slumlardan farklı bir çöküntüleşme durumunun olduğu yönündedir. Gedikpaşa örneğinde, paradoksal bir biçimde, işyerleri hem çöküntüleşme olgusunu önemli ölçüde belirlemekte hem de semtin bir suç bölgesi haline gelmesini önlemektedir. Bu Türkiye’ye özgü bir durumdur. İkincisi, Gedikpaşa’nın sosyal dokusu için ‘etnik vurgu’ geçerli değildir. Etnik ayrımcılık, etnik kapanma veya etnik çatışma süreçleri gözlenmemektedir. Semtte daha eski olanlar, belirli oranda Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinden gelenlerden ve yabancı uyruklulardan şikâyet ediyor iseler de bu şikâyetler öncekiler için ‘kentlileşmemiş davranışlar’la, sonrakiler için ‘fuhuş’ veya ‘kaçak çalışma’ gibi davranışlarla ilgilidir. Üçüncüsü, semtte mekâna ve insana karşı aşırı bir yabancılaşıma gözlenmemektedir. Hem

çalışanlar, hem de oturanlar semtte kalıcı değillerdir; mekân-kullanıcı değişim süreci hızlı işlemektedir; durumunu düzeltebilen (onların ifadesiyle 'biti kanlanan') semttten taşınmaktadır. Semtte sosyal kontrol ve dayanışma ilişkileri zayıflamış olmakla birlikte en azından esnafın kendi içinde görece dayanışma ilişkileri sürdürülmektedir. Dördüncüsü Batıdaki slum yaşantısında üst üste yığılmış göçmen ailelerden söz edilmektedir (Türkdoğan,1996:49) buna karşın Gedikpaşa'da aile yaşamı neredeyse son bulmuştur.

Bundan yaklaşık yirmi yıl önce, ekolojik kuramı benimseyen Kıray (1982:268-269), 'Beyoğlu ve Eminönü slumları' dediği Tarlabası, Galata, Süleymaniye ve Tahtakale gibi semtler için şu betimlemeleri yapmıştır;

karışıklık ve düzensizlik hâkimdir... ölüm ve hastalık nispetleri şehrin diğer mntıklarına nispetle daha yüksektir... kendi kendini devam ettiremeyen dengesiz bir nüfus topluluğudur... ezeli muvaffakiyetsizler, serseriler, bohemler, fahişeler, düşmüş eski aileler burada toplanırlar. Çoğunun arkadaşı, yakını yoktur. Çoğu bu tecrit edilmiş hali özellikle ararlar. Bir de genellikle suç sayılan yollarla hayatlarını kazanan kimseler bu mntıkaya sığınmışlardır. Gizli kumarhaneler, keyif verici zehir satıcıları, organize fuhuş, organize gangsterlik, cürüm burada barınır. Cinsi sapıklıklar, delilik, intihar gibi şahsiyet bozuklukları burada toplanır.

Bu betimleme aradan geçen yirmi yıla rağmen Gedikpaşa çöküntüleşmesinde gözlenmemiştir. Dahası, söz konusu diğer semtler için de ne derece geçerli olduğu başka araştırma verileri ile sınanmalıdır. Bu betimlemelerin örneğin, farklı türde bir çöküntü mahallesi diyebileceğimiz 'Beyoğlu-Tomtom Mahallesi'nde de söz konusu olmadığı anlaşılmaktadır (Şaturoğlu,2003). Önümüzdeki süreç için, Beyoğlu taraflarında olduğu gibi özellikle 'yoksul göçmen' ailelerin semtte yoğunlaşmaları halinde Gedikpaşa'da 'çöküntüleşmenin başka bir görünümü' ortaya çıkabilecektir, ama bu şu an için söz konusu değildir. Apartmanların işhanlarına dönüşmüş olması, konut birimlerinin yok olması veya tahrip olması durumu orta ve üst gelir grubu ailelerin Gedikpaşa'ya gelememelerinin önemli bir nedenidir.

İstanbul'un diğer tarihi semtlerinde farklı nedenselliklere bağlı olarak başka çöküntüleşme süreçleri işlemektedir. Üstelik yakın dönemde bu sorunun diğer tarihi büyük kentlerimizde de görüleceği tahmin edilmektedir. Buradan hareketle bundan sonra çöküntü mahallesi konusunda yapılacak çalışmaların

bizim ortaya koyduğumuz çerçevenin dışında olgunun daha farklı özelliklerini ele alarak çözümlenmeyi genişletmeleri söz konusudur. Bu makaleye konu olan araştırma en azından İstanbul özelinde kentlerde yaşanan çöküşün ABD kentleri örneğinde geliştirilen teorilerle açıklanmasının yeterli olmayacağını işaretlerini vermiştir. Bu tespitin Türkiye’de gerçekleştirilecek kent yenileme projeleri için önemli olacağı düşünülmektedir. Bu sistematik bilgiler ışığında kapsamlı ‘kent yenileme’ projelerinin hazırlanması uygun olacaktır. Dikkati çeken bir başka husus ise çöküntü mahallelerinin şu an için değilse de yakın gelecek için ‘suç bölgesi’ olma potansiyeli taşımakta olduğudur. Bu bulguların ayrıca yoksullukla mücadele politikalarının geliştirilmesinde dikkate alınmasının da yararlı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- AKDİŞ R.R. (1990), **Kent Kuramları İçinde Çöküntü Bölgeleri Analizi Bursa-Reyhan Örneği**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: ?, Bursa: Uludağ Üniversitesi S.B.E.
- ARKONAÇ, S. A. (1989), **İstanbul Şehirli ve Gecekondu Grupların Karşılıklı Sosyal Alguları ve Sosyal Değişme Eğilimleri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Namık Ayvalıoğlu, İstanbul: İ.Ü. S.B.E. Psikoloji A.B.D.
- BATUR, A. (1996), “İstanbul Tasarımlarında Byzantion – Constantinopolis – İstanbul”, **Görüş Dergisi**, Sayı 28, Kasım – Aralık 1996, S.26-31, İstanbul: TUSİAD.
- BEHAR, C. (1998), “Kasap İlyas Mahallesi - İstanbul’un Bir Mahallesinin Sosyal ve Demografik Portresi: 1546-1885”, S.7-111, **İstanbul Araştırmaları 4**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul.
- CLINARD, M. B. (1966), **Slums and Community Development**, Canada: Collier-MacMillan Press.
- DENEL, S. (1982), **Batılılaşma Sürecinde İstanbul’da Tasarım ve Dış Mekânlarda Değişim ve Nedenleri**, Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi.
- ERGİNÖZ, M. A. (2002), “Osmanlı’dan Günümüze Yerleşim Hareketlerinin İstanbul’un Sosyal ve Kültürel Hayatına Etkileri”, **İstanbul Dergisi**, İstanbul Yerleşmeleri Özel Sayısı, Sayı 6, Ocak-Mart 2002, S.16-25, İstanbul: İ.B.B. İSTON Yayını.
- GIDDENS, A. (2000), **Sosyoloji**, (Yay. Haz.) H. Özel ve C. Güzel, Ankara: Ayraç.
- HÜR, A. (1994), “Gedikpaşa”, (İç) **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 3, S.388-389, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını.
- HÜRRİYET GAZETESİ. (13.03.2002), “Gedikpaşa’yı Terk Edemiyorlar”, **Güncel Haber**, İstanbul: Hürriyet.
- KARPAT, K. H. (2003), **Türkiye’de Toplumsal Dönüşüm**, Özgün Adı: The Gecekondu: Rural Migration and Urbanization, (Çev.) Abdülkerim Sönmez, Ankara: İmge.

- KELEŞ, R. (1983), **100 Soruda Türkiye'de Kentleşme, Konut ve Gecekondu**, İstanbul: Gerçek.
- KILINÇASLAN, İ. (1981), **İstanbul Kentleşme Sürecinde Ekonomik ve Mekânsal Yapı İlişkileri**, İstanbul: İTÜ MF Yayını.
- KIRAY, M. (1982), **Toplumbilim Yazıları**, Ankara: G.Ü. İ.İ.B.F. No: 7
- KONGAR, E. (1985), **Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği**, İstanbul: Remzi.
- KUBAN, D. (2000), **İstanbul Bir Kent Tarihi**, (Çev) Zeynep Rona, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- KURAN, A. (1986), "Kültürel Mirasın Korunması Açısından Hızlı Şehirleşmenin Sonuçları", (İç.) **Hızlı Şehirleşmenin Yarattığı Ekonomik ve Sosyal Sorunlar**, İstanbul: SİSAV adına Fatih Gençlik Vakfı.
- ORTAYLI, İ. (2002), **İstanbul'dan Sayfalar**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- OSMAY, S. (1998), "1923'ten Bugüne Kent Merkezlerinin Dönüşümü", (İç.) **75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık**, (Edit. Yıldız Sey), İstanbul: Tarih Vakfı ve Türkiye İş Bankası.
- ÖZDEN, P. P. (2001), "Kentsel Yenileme Uygulamalarında Yerel Yönetimlerin Rolü Üzerine Düşünceler ve İstanbul Örneği", (İç.) **İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No: 23-24, Ekim 2000-Mart 2001, İstanbul: İ.Ü.
- PARK, R. E., BURGESS, E. W. And MC KENZIE, R. D. (1967), **The City**, Chicago: University of Chicago Press.
- PULAT, G. (1992), **Dar Gelirli Kentlilerin Konut Sorunu ve Soruna Sosyal İçerikli Mekânsal Çözüm Arayışları**, Ankara: Batı-Kent Konut Üretim Yapı Kooperatifleri Birliği Yayını.
- SJOBORG, G. (1965), **The Preindustrial City, Past and Present**, New York: The Free Press.
- SUTCLIFFE, A. (1974), "Deux Capitales Sous Le Poids De L'Histoire", P.2-7, (Dans) Dossier: Paris-Londres, P.1-72, **L'architecture D'aujourd'hui**, No 176, Novembre-December 1974, Publicité à la Revue.
- ŞATIROĞLU, A. (2003), "Kent Merkezinde Yoksullaşan Bir Bölge Tomtom Mahallesi", (İç.) **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi**, 3.Dizi, 7.Sayı, İ.Ü. Yay. No:4448, (Edit.) Ayşen Şatiroğlu, S.97-123, İstanbul: İ.Ü.
- ŞENGÜL, H. T. (1994), "2000'li Yıllara Girerken Türk Kentleşme Yazını Üzerine Genel Bir Değerlendirme", (İç.) **Dünya'da ve Türkiye'de Güncel Sosyolojik Gelişmeler, I. Ulusal Sosyoloji Kongresi**, 3-5 Kasım 1993 İzmir, Ankara: Sosyoloji Derneği Yayını.
- TUNA, K. (1987), **Şehirlerin Ortaya Çıkış ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik Bir Deneme**, İstanbul: İ.Ü. E.F. Yayını. No: 3232.
- TUNA, K. (2004), "Kentsel Dönüşüm Sorunları ve İstanbul Kimliği", (İç) **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi**, 3.Dizi, 8.Sayı, İ.Ü. Yay. No:4517, (Edit.) Oya Okan, S.1-7, İstanbul: İ.Ü.

TÜRKDOĞAN, O. (1996), *Aydınlıktakiler ve Karanlıktakiler*, İstanbul: Timaş Yayını.

YÖRÜKAN, T. (1968), *Gecekondular ve Gecekonduların Sosyo-Kültürel Özellikleri*, Ankara: İmar İskân ve Bayındırlık Bakanlığı MGM SAD, No:1

ABSTRACT

Nowadays, urban social tissue transformation rather attracts the social researchers who examine social change on urban areas. This study aims to analyse the deteriorated area in historic city centres of İstanbul by using sociological research techniques. The data of Gedikpaşa field research were used in order to achieve the aim.

Key Words: Urban tissue transformation, historic city centres, historic city centre of İstanbul, deteriorated area.